

تخته سیاه

سرشناسنامه:
عنوان و پدیدآور:
مشخصات نشر:
مشخصات ظاهری:
شابک:
وضعیت فهرست نویسی:
یادداشت:
شماره کتاب‌شناسی ملی:

غلامحسین، صدیقه، ۱۳۶۳-
دخت مظفر: شرح احوال و خدمات اجتماعی اشرف‌الملوک،
دختر مظفرالدین شاه قاجار فخرالدوله (امینی)
تهران: تخته‌سیاه، ۱۳۹۳.
۱۷۷ ص:، مصور،
۹۷۸-۶۰۰-۶۹۹۷-۶۵-۰
قبای مختصر
این مدرک در آدرس <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.
۳۶۴۶۱۳۲

انتشارات تخته‌سیاه

نام کتاب: دُخْتِ مُظَفَّر
مؤلف: صدیقه غلامحسین
ناشر: تخته‌سیاه
نوبت چاپ: اول ۱۳۹۳
تیراژ: ۵۰۰ جلد
طراح جلد: علی اشرفی
قیمت: ۱۴۰۰۰۰ ریال
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۹۷-۶۵-۰

صندوق پستی ۴۳۴-۱۳۱۴۵ انتشارات تخته سیاه

۶۶ ۴۰۰ ۳۰۰ - ۶۶ ۴۰۰ ۳۳۰

هدف از هر پژوهش تاریخی، روشن نمودن نکات مهم و تاریکی است که بصورت سؤال برای تاریخ‌پژوه مطرح است. در مورد زندگی فخرالدوله نیز، مهمترین سؤال مطرح، این است که حضور فعال و پررنگ فخرالدوله در دوره پهلوی، با توجه به خاستگاه خانوادگی و انتساب وی به خاندان سلطنتی قاجار چگونه ممکن شد؟ چه عواملی باعث شد که پس از سقوط قاجارها، وی در دوران پهلوی به یکی از قدرتمندترین و مقبول‌ترین شاهزادگان قاجار تبدیل شود.

چه عواملی سبب شد تا فخرالدوله با توجه به ویژگی اجتماع مردسالار جامعه آن روز ایران بتواند وارد عرصه فعالیت‌های کلان اجتماعی و اقتصادی شده و در این راه موفق باشد؟ آیا وابستگی‌های خانوادگی در این امر دخیل بوده یا شخصیت فردی فخرالدوله و شرایطی که وی در آن قرار داشته است؟

گفتار یک: خاندان فخرالدوله

۱۳.....	مظفرالدین شاه
۱۸.....	سرور السلطنه ملقب به حضرت علیا
۲۲.....	نجم السلطنه
۲۶.....	عبدالحسین میرزا فرمانفرما
۳۱.....	دکتر محمد مصدق (مصدق السلطنه)

گفتار دو: خاندان امین الدوله

۳۹.....	فتحعلی بیگ لواسانی (سینکی)
۳۹.....	میرزا محمدخان مجدالملک سینکی
۴۴.....	میرزا تقی خان مجدالملک
۴۵.....	دختران میرزا محمدخان مجدالملک
۴۶.....	میرزا علی خان امین الدوله
۵۳.....	محسن خان امین الملک (امین الدوله ثانی)
۵۵.....	علی امینی

گفتار سه: ورود فخرالدوله به عرصه اجتماع

۶۳.....	اوضاع ایران در دوران کودکی فخرالدوله
۶۵.....	اشرف الملوک ملقب به فخرالدوله
۶۷.....	اعطای لقب به اشرف الملوک
۶۹.....	انواع ازدواج در دوران قاجار
۷۱.....	پیوند نهاد سلطنت و صدارت
۷۴.....	شرح ازدواج فخرالدوله در برخی منابع
۷۷.....	تحول در زندگی فخرالدوله پس از ازدواج
۷۸.....	رابطه فخرالدوله با میرزا علی خان امین الدوله
۸۲.....	محسن خان امین الدوله و ماجرای به توپ بسته شدن مجلس
۸۳.....	محسن خان امین الدوله و جنبش جنگلی
۸۵.....	فخرالدوله و سید ضیاءالدین طباطبایی
۸۶.....	فخرالدوله و انقراض قاجار
۸۷.....	خلاصه متن وصیت نامه حاج میرزا علی خان امین الدوله

گفتار چهار: فخرالدوله در دوران پهلوی اول

۸۹	.....	اوج گیری فعالیت های اجتماعی - اقتصادی فخرالدوله
۹۰	.....	لشت نشاء و حوادث پیرامون آن
۹۵	.....	میرزا کریم و علت اختلاف او با فخرالدوله بر سر لشت نشاء
۱۰۳	.....	حکم ضبط لشت نشاء
۱۰۷	.....	جنگلی ها و لشت نشاء
۱۰۹	.....	میرزا کریم رشتی که بود و چگونه در عرصه سیاست وارد شد؟
۱۱۱	.....	حکمت سردار سیه در دعوی لشت نشاء
۱۱۳	.....	کوشک فخرالدوله
۱۱۶	.....	فخرالدوله و تجدد
۱۱۶	.....	فخرالدوله و رجال سیاس
۱۲۰	.....	رابطه فخرالدوله با رضا شاه

گفتار پنج: اقدامات عام المنفعه

۱۲۳	.....	فخرالدوله در واپسین سالهای عمر
۱۲۳	.....	مسجد فخرالدوله
۱۲۴	.....	معماری مسجد فخرالدوله
۱۲۶	.....	مسجد فخرالدوله، کانون فعالیت های سیاس و مذهبی
۱۲۷	.....	مسجد فخر، مجلس بزرگان
۱۲۸	.....	سایر اقدامات عام المنفعه فخرالدوله
۱۲۹	.....	انجمن خیریه بانوان نیکوکار
۱۳۱	.....	آسایشگاه سالمندان کهریزک
۱۳۲	.....	ناکسیرانی تهران
۱۳۳	.....	میکی ماست
۱۳۵	.....	سال های پایان حیات فخرالدوله
۱۳۷	.....	فخرالدوله از نگاه دیگران
۱۴۰	.....	مؤخره

ضمائم

۱۴۸	.....	منابع و مأخذ
۱۵۶	.....	معرفی کتاب
۱۶۰	.....	متن کامل وصیت نامه حاج میرزا علی خان امین الدوله
۱۶۷	.....	عکس ها و تصاویر

هدف از هر پژوهش تاریخی، روشن نمودن نکات مهم و تاریکی است که بصورت سؤال برای تاریخ‌پژوه مطرح است. در مورد زندگی فخرالدوله نیز، مهمترین سؤال مطرح، این است که حضور فعال و پررنگ فخرالدوله در دوره پهلوی، با توجه به خاستگاه خانوادگی و انتساب وی به‌خاندان سلطنتی قاجار چگونه ممکن شد؟ چه عواملی باعث شد که پس از سقوط قاجاریه، وی در دوران پهلوی به یکی از قدرتمندترین و مشهورترین شاهزادگان قاجار تبدیل شود.

چه عواملی سبب شد تا فخرالدوله با توجه به ویژگی اجتماع مردسالار جامعه آن روز ایران بتواند وارد عرصه فعالیت‌های کلان اجتماعی و اقتصادی شده و در این راه موفق باشد؟ آیا وابستگی‌های خانوادگی در این امر دخیل بوده یا شخصیت فردی فخرالدوله و شرایطی که وی در آن قرار داشته است؟

پیشگفتار

زنان به عنوان نیمی از نیروی انسانی هر جامعه، در ساخت تاریخ و بروز و حدوث وقایع مختلف دارای نقش‌های مستقیم و غیرمستقیم در ابعاد گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی هستند به گونه‌ای که در کنار هر شخصیت تاریخی می‌توان رد و اثری از زنان یافت. در تاریخ ایران نیز نقش زنان در تکوین تمدن، هدایت و شکل‌گیری جریان‌های تاریخی خصوصاً دوران قاجار و پویژه پس از مشروطه قابل درک و ملموس است.

زنان مانند مردان بنا به مقتضیات اجتماعی، فرهنگی، تربیتی و اخلاقی خود می‌توانند در مسیر حوادث، رخدادها و تحولات اجتماعی و تاریخی دارای نقش سازنده و مثبت و یا منفی و مخرب باشند، اما هر دو در تاریخ مستور است. علی‌رغم نقش مؤثر زنان در تکوین تمدن‌ها هنگامی که صفحات تاریخ یک ملت را به انگیزه کشف حقایق نهفته در لایه‌های سطور آن ورق می‌زنیم این واقعیت تلخ آشکار می‌شود که نقش زنان در تاریخ و تاریخ‌نگاری مغفول واقع شده است، به نحوی که گویی فاقد هرگونه نقش و اثری در شکل‌دهی تمدن‌ها و هدایت و شکل‌گیری جریان‌ات تاریخی بوده‌اند. در حالی‌که بی‌تردید نخستین تجربه‌های بشری که بن مایه‌های شکل‌گیری جوامع انسانی را تشکیل می‌دهند، محصول تفکر و ابداع و ابتکار زنان است. به قول ناپلئون: «مادر با یک دست گهواره و با دست دیگر دنیا را می‌گرداند».

در تاریخ ایران نیز از نقش و اهمیت زنان در لایه صفحات تاریخ سخن بسیار اندک است. اطلاعات از زندگی، روحیات و آرزوهای زنان بسیار اندک است و می‌توان گفت در برخی موارد هیچ است، به همین علت نگارش زندگی زنان کار آسانی نیست. منابع نایاب، نادرست و در اکثر اوقات فراموش شده‌اند و اگر هم به زنی اشاره شده گذرا و نارسا است یا به زندگی آن زن در سایه زندگی همسر و یا پدر و برادرش پرداخته شده است. از سویی ایرانیان به لحاظ مسلمان بودن و سنت‌هایی که در آداب و رسوم فرهنگ ایرانی وجود دارد، صحبتی از زنان خود نمی‌کردند.

برجسته‌سازی نقش زنان در تاریخ، به‌ویژه تاریخ ایران با مصائب و دشواری‌های بسیار همراه بوده است. از آنجا که اغلب منابع به نقش مردان و آن‌هم رجسالت و درباریان در تاریخ ایران اشاره داشته‌اند و از سویی جامعه سنتی ایران صحبت آشکار از زنان را در خور شأن نمی‌دانسته، لذا همواره مطالب درباره زنان و نقش آنها در تاریخ بسیار بسیار کم و گاه نایاب است. آنچه هم که وجود دارد از لایه‌های کتب تاریخی و اسناد به سختی قابل استفاده است.

در برخی موارد در همان مطالب اندک هم عموماً زنان در حاشیه بحث قرار دارند و نقش آنها زیر سایه مردان کمرنگ جلوه می‌کند. آن دسته از مطالبی هم که وجود دارد به زنان سطح بالای جامعه و درباریان اختصاص دارد و از سایر اقشار اطلاعات مهم و جامعی وجود ندارد. به همین علت تحقیق و نگارش درباره زندگی زنان به آسانی میسر نیست. خود زنان نیز با توجه به شرایط اجتماعی کمتر فعال بوده و اغلب در خلوت زنانه‌اشان گذران عمر می‌کردند. کمتر زنی مانند فخرالدوله به مثابه مردان پا به عرصه فعالیت‌های اجتماعی گدازه به‌گونه‌ای که همسرش محسن امینی زیر سایه شخصیت وی قرار داشته است و حتی اقدامات و آثار بیجا مانده از این بانوی قاجار هنوز هم به نام خود او خوانده می‌شود.

اشرف‌الملوک ملقب به فخرالدوله از جمله زنانی است که دوران زندگی پنج پادشاه را درک کرده و با توجه به اقداماتی که انجام داد، به‌عنوان یکی از زنان کارداران، پرنفوذ و فعال در عرصه اجتماعی - اقتصادی و حتی سیاسی خود را مطرح نمود. فخرالدوله زنی باهوش، مدبر، فعال و منظم، عاقل،

اجتماعی و با اطلاع از مسائل روز بود که علی‌رغم داشتن همسری گوشه‌گیر و منزوی، بدون حمایت جدی از سوی کارگزاران دولتی توانست ثروت فراوان خاندان امین‌الدوله را حفظ کند و در زمان حیاتش از متولین و افراد بانفوذ درجه یک محسوب می‌شد. فخرالدوله با ایستادگی در به مالکیت قانونی در آوردن اراضی لشت‌نشا پایه‌های قدرت سیاسی و اقتصادی را در خاندان امین‌الدوله تحکیم بخشید. از سویی خود را با دگردیسی اقتصاد ایران از اقتصاد مبتنی بر کشاورزی به سمت سرمایه‌داری وفق داد و پس از جنگ جهانی دوم در شرکت‌های جدید صنعتی، حمل‌ونقل و مقاطعه‌کاری سرمایه‌گذاری نمود.

از اواسط دوره ناصرالدین‌شاه با توجه به آشنایی بیشتر ایرانیان با اوضاع اروپا و تغییراتی که در سطح جهان در حال انجام بود، روش معمول زندگی در بین بسیاری از زنان دگرگون گشت. ارتباط بیشتر ایرانیان با اروپایی‌ها، مدارس مسیونری فرنگی، نشر کتاب و روزنامه و به طور کل گسترش دامنه ارتباطات در این تحولات بی‌تأثیر نبود. کم‌کم فضای جامعه ایران عصر ناصری نیز در حال تغییر بود، زمزمه‌های حکومت سلطنتی محدود و مشروط شنیده می‌شد. قدرت مطلقه پادشاه در حال افول بود و قانون کلمه‌ای بود که بسیار شنیده می‌شد. فخرالدوله در چنین فضایی رشد کرده و وارد عرصه تحولات سیاسی - اجتماعی گردید. ازدواج او با محسن‌خان امین‌الملک که به گونه‌ای بین نهاد سلطنت و صدارت پیوند ایجاد کرد، در حضور پررنگ‌تری وی در اجتماع مؤثرتر واقع شد.

فخرالدوله زنی باهوش و قریحه‌ذاتی بود که توانست ثروت فراوان امین‌الدوله را حفظ کند و با وجود آنکه از خاندان قاجار بود و رضاشاه برادرزاده‌اش احمدشاه را از سلطنت خلع کرده بود، روابط نزدیکی با رضاشاه داشت و در دوران پهلوی به یکی از قدرتمندترین و مقبول‌ترین شاهزادگان قاجار تبدیل شد.

او زنی مصمم و با اراده بود که به مسایل روز اشراف داشت و حتی شوهر و فرزندان‌اش از او حساب می‌بردند. وی در بین زنان ایرانی زمان خود زنی فوق‌العاده بود. فخرالدوله در خصوص

مسئله حفاظت از املاک موروثی اش ایستادگی و استقامت بسیاری از خود نشان داد، اگرچه حمایت عبدالحمین میرزا فرمانفرما و رضاخان سردار سپه در موفقیت او بی تأثیر نبود. همین ایستادگی، از وی زنی پرتلاش و فعال تصویر کرد. وی پس از سقوط خاندان قاجار به علت جایگاهی که برای خود کسب کرده بود، در دوره پهلوی اول فعالیت‌های اجتماعی - اقتصادی خود را توسعه داد و در شرکت‌های جدید سرمایه‌گذاری کرد. فخرالدوله به عنوان یک زن در جامعه مردسالار ایران آن روزگار قد علم کرد. اقتدار و شایسته‌سالاری فخرالدوله آشکار و روشن بود به گونه‌ای که حتی فرزندان وی نیز بیشتر به مادر خود افتخار می‌کردند و از او، بیش از پدرشان یاد می‌کردند.

فخرالدوله در کنار فعالیت‌های اقتصادی - اجتماعی به انجام فعالیت‌های عام‌المنفعه نظیر دایر کردن خیریه کهریزک، انجمن بانوان نیکوکار، ساخت مسجد فخرالدوله اقدام نمود. در دوره پهلوی دوم با توجه به کهولت سن بیشتر به عنوان ناظر و مشاور در کنار فرزندان‌ش به اداره امور خود می‌پرداخت، اما همچنان فعال و پرکار بود. وی در سال پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به عارضه سکته قلبی بدروود حیات گفت و بنا به وصیت‌اش در کنار آرامگاه پسرش در ابن بابویه مدفون شد.

این نوشتار برآن است تا پس از معرفی شخصیت این شاهزاده خانم قاجاری، به عملکرد او در بعد فعالیت‌های اجتماعی - اقتصادی پرداخته و به بحث در مورد آن در دو مقطع قاجار و پهلوی بپردازد.